

dr Michał Krawczyk¹

Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych

Zarys polityki podatkowej władz PRL wobec Kościoła i duchowieństwa – studium historyczno-prawne **Chosen aspects of the tax policy of the Polish People's Republic connected to the Church and clergy**

Streszczenie: *W artykule omówiono, w oparciu o stosowne akty prawne, literaturę, archiwalia wydane drukiem oraz archiwalia dotychczas niepublikowane, wybrane aspekty polityki podatkowej władz PRL wobec jednostek organizacyjnych Kościoła oraz duchowieństwa.*

Słowa klucze: PRL, polityka podatkowa, Kościół, duchowieństwo

Abstract: *The article presents, on the base of legal acts, literature, published, as well as unpublished archival sources, chosen aspects of the tax policy of the Polish People's Republic connected to the Church and clergy.*

Keywords: Polish People's Republic, tax policy, Church, clergy

Wstęp

Polityka podatkowa władz PRL wobec Kościoła i duchowieństwa była przez niemal czterdzieści lat jedną z głównych płaszczyzn sporu w relacjach państwo – Kościół. Władze państwowe, w szczególności Urząd do spraw Wyznań we współpracy z Ministerstwem Finansów², wykorzystywały przepisy podatkowe w sposób wysoce instrumentalny, starając się sprowadzić działalność Kościoła jedynie do sfery stricte religijnej, ale także przy zastosowaniu przepisów podatkowych (np. w zakresie arbitralnego stosowania ulg) uzyskać uległą i lojalną postawę duchowieństwa.

Opodatkowanie kościelnych osób prawnych i duchowieństwa

Choć jeszcze w roku 1949, w trakcie rozmów przedstawicieli Ministerstwa Skarbu i Episkopatu, urzędnicy Ministerstwa oświadczyli, że rząd nie ma zamiaru kontrolować przychodów i rozchodów Kościoła i nie zamierza ingerować w jego

¹ Adres do korespondencji: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych, ul. Żytnia 17/19, 08-110 Siedlce.

² Szerzej na temat organów odpowiedzialnych za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL zob.: M. Krawczyk, *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach, Seria: Administracja i Zarządzanie (16) 2011, s. 211 i nast.

wewnętrzne sprawy³, to już 6 marca 1950 r. Ministerstwo Skarbu wydało okólnik⁴ dotyczący pobierania podatku dochodowego od osób wymienionych w art. 3 pkt 6 dekretu o podatku dochodowym, a więc także od wyznaniowych osób prawnych⁵. Po wydaniu okólnika zgromadzenia zakonne wezwane zostały do złożenia zeznań podatkowych za lata 1946-1949.

Działania władz spowodowały ostry protest Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego, który 28 czerwca 1950 r. skierował do Ministerstwa Finansów pismo w tej sprawie⁶. Zwrócił w nim uwagę na sprzeczność okólnika z treścią dekretu o podatku dochodowym oraz na fakt, iż okólnik nakazujący złożenie zeznań podatkowych z datą wsteczną narusza fundamentalną zasadę *lex retro non agit*. Sekretarz Episkopatu podniósł także fakt dowolnego określenia przez władze pojęcia „celów wyznaniowych”. Dochody wydatkowane na te cele były wolne od opodatkowania. Niemniej jednak stosownie do regulacji okólnika cele wyznaniowe miały być zawężone jedynie do „zaspokajania potrzeb kultu religijnego” i nie zaliczono do nich np. dochodów „używanych na utrzymanie osób duchownych czy zakonnych”. Sekretarz Episkopatu, poza skierowaniem listu do Ministerstwa Finansów, zwrócił się jednocześnie do Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Bidy z prośbą o interwencję. Dyrektor co prawda obiecał omówić sprawę z Ministerstwem Finansów, niemniej jednak sytuacja nie poprawiła się, co więcej, wezwania podatkowe zaczęły otrzymywać także parafie⁷. 26 października 1950 r. władze wydały nowy dekret, w którym na osoby prawne nałożono podatek dochodowy, o ile nie przeznaczyły one całego dochodu na swoje statutowe cele⁸.

Jednocześnie z opodatkowaniem kościelnych osób prawnych władze przystąpiły do wymierzania podatku dochodowego duchowieństwu. Od zakończenia wojny do jesieni 1945 r. opodatkowanie dochodów osób duchownych regulowane było art. 15 Konkordatu z dnia 10 lutego 1925 r⁹. Od początku 1946 r. duchowni, których dochody nie były opodatkowane podatkiem od wynagrodzeń, zostali poddani przepisom dekretu o podatku dochodowym¹⁰ oraz dekretu o postępowaniu podatkowym¹¹. 5 lipca 1949 r. wydane zostało rozporządzenie Mini-

³ Zob. List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Ministerstwa Finansów z dnia 28 czerwca 1950 r. w sprawie podatku dochodowego duchownych, w: Pismo Okólne, 1989 nr 18, s. 28-30.

⁴ Okólnik Ministerstwa Skarbu z dnia 6 marca 1950 r. w sprawie podatku dochodowego od osób prawnych, Dz.Ur.Min.S. z 1950 r., nr 8.

⁵ Dekret z dnia 25 października 1948 r. o podatku dochodowym, Dz.U. z 1948 r., nr 52, poz. 414.

⁶ Zob. List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Ministerstwa Finansów z dnia 28 czerwca 1950 r. w sprawie podatku dochodowego duchownych, w: Pismo Okólne, 1989 nr 18, s. 28-30.

⁷ Zob. List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Bidy z dnia 3 lipca 1950 r. w sprawie podatku dochodowego duchownych, w: Pismo Okólne, 1989 nr 18, s. 30.

⁸ Dekret o podatku dochodowym z dnia 26 października 1950 r., Dz.U. z 1950 r., nr 49, poz. 450; zob. także dwa rozporządzenia wykonawcze do dekretu: Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 28 lutego 1951 r. w sprawie wykonania dekretu o podatku dochodowym, Dz.U. z 1951 r., nr 16, poz. 127 oraz Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 25 lipca 1953 r. zmieniające rozporządzenie z 28 lutego 1951 r. w sprawie wykonania dekretu o podatku dochodowym, Dz.U. z 1953 r., nr 40, poz. 174.

⁹ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską zawarty dnia 10 lutego 1925 r., Dz.U. z 1925 r., nr 72, poz. 501.

¹⁰ Dekret z dnia 8 stycznia 1946 r. o podatku dochodowym, Dz.U. z 1946 r., nr 25, poz. 99.

¹¹ Dekret z dnia 16 maja 1946 r. o postępowaniu podatkowym, Dz.U. z 1946 r., nr 27, poz. 174.

stra Skarbu o obowiązku prowadzenia ksiąg podatkowych przez duchownych¹², a tydzień później zarządzenie dotyczące wzoru księgi podatkowej¹³. Władze argumentowały, że wprowadzenie obowiązku prowadzenia przez duchownych ksiąg podatkowych ma ukrócić samowolne „domiary” stosowane przez urzędy skarbowe. Niemniej jednak od 1950 r., urzędy skarbowe nadal nie zwracając uwagi na wpisy w księgach, samowolnie, „na oko”, zaczęły wymierzać „domiary”¹⁴. Często zdarzało się, iż urzędy skarbowe przysyłały poborców przed rozpatrzeniem odwołania i prośby wskazania podstawy obliczenia podatku, a czasami nawet jeszcze przed dostarczeniem nakazu. Działania organów skarbowych miały oczywiście swoje źródło w Urzędzie do spraw Wyznań, który uznał, iż represje podatkowe są bardzo wygodnym i skutecznym instrumentem szykanowania duchowieństwa i wymuszania jego lojalnej postawy. Protesty strony kościelnej kierowane do Urzędu pomimo jego zapewnień, że poszczególne przypadki będą zbadane, nie przyniosły żadnych rezultatów¹⁵.

Pewne złagodzenie represyjnej polityki podatkowej władz nastąpiło z końcem 1953 r. Na odprawie kierowników referatów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego przeprowadzonej w Urzędzie do spraw Wyznań w dniu 19 grudnia 1953 r. stwierdzono m.in.: „Wymierzanie domiarów podatkowych w stosunku do księży w dotychczasowej skali nie jest już potrzebne. W zasadzie będzie się przyjmować zeznania podatkowe księdza, oparte na księdze podatkowej [...]. Domiarów podatkowych wymierzonych pod politycznym kątem widzenia nie będziemy stosować, a jeżeli w pewnych wypadkach okaże się to potrzebne, to tylko za pozwoleniem Urzędu do spraw Wyznań”¹⁶.

Odręczenie w stosunkach państwo – Kościół, które nastąpiło pod koniec 1956 r., przyniosło dalsze złagodzenie dotychczasowej polityki podatkowej wobec Kościoła i duchowieństwa. 26 stycznia 1957 r. Ministerstwo Finansów wydało okólnik¹⁷ stanowiący, że kościelne osoby prawne, podobnie jak inne osoby prawne, będą zwolnione od podatku. Rozszerzeniu uległ także zakres wydatków na cele kultu religijnego. Po konsultacjach między Sekretariatem Episkopatu,

¹² Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 5 lipca 1949 r. o obowiązku prowadzenia ksiąg podatkowych przez duchownych, Dz.U. z 1949 r., nr 40, poz. 292 par. 2.

¹³ Zarządzenie Ministra Skarbu z dnia 12 lipca 1949 r. w sprawie ustalenia wzoru księgi podatkowej, Dz.Ur.Min.S. z 1949 r., nr 24, poz. 152.

¹⁴ Np. ks. Stanisław Urban, p.o. proboszcza parafii Fary Białostockiej, otrzymał nakaz płatniczy na 698.219 zł, podczas gdy faktyczny dochód wynosił 142.3000 zł; w górze Kalwarii – ks. Dziekanowi Szlązakowi urząd skarbowy dochód za półrocze określił na 420.000 zł, a w istocie wynosił on 150.236 zł; w Czersku ks. proboszczowi Saturninowi Sikorskiemu urząd skarbowy obliczył dochód miesięczny na kwotę 40.000 zł, a w istocie wahał się on od 20 do 30 tysięcy miesięcznie, zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Bidy z dnia 9 grudnia 1950 r. w sprawie podatku dochodowego duchownych*, w: Pismo Okólne, 1989 nr 27, s. 29-30.

¹⁵ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Bidy z dnia 4 lipca 1950 r. w sprawie podatku dochodowego duchownych*, w: Pismo Okólne, 1989 nr 19, s. 27 oraz *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Bidy z 9 grudnia 1950 r. w sprawie podatku dochodowego duchownych*, w: Pismo Okólne, 1989 nr 27, s. 29-30.

¹⁶ *Protokół z odprawy kierowników referatów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego w Urzędzie do spraw Wyznań w dniu 19 grudnia 1953 r.*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996 (dalej: KPRL), tom 1, s. 450-454.

¹⁷ *Okólnik Ministerstwa Finansów nr 5 z dnia 26 stycznia 1957 r. w sprawie opodatkowania kościelnych osób prawnych i osób duchownych wyznania rzymskokatolickiego i innych wyznań i związków wyznaniowych*, „Warszawskie Wiadomości Archidiecezjalne” z 1957 r., nr 4, s. 152.

Urzędem do spraw Wyznań i Ministerstwem Finansów, zarządzeniem Ministra Finansów z dnia 5 czerwca 1957 r.¹⁸ zniesiono także obowiązek prowadzenia przez duchownych ksiąg podatkowych oraz wprowadzono zryczałtowaną formę opodatkowania duchownych, uzależniając wysokość podatku od liczby mieszkańców parafii, a w przypadku proboszczów uwzględniając jej położenie. Preferencyjnymi stawkami obłożeni zostali duchowni na terenach Diecezji Przemyskiej i Tarnowskiej oraz Ziem Odzyskanych¹⁹.

Stan względnego spokoju w sferze dotyczącej opodatkowania Kościoła i duchowieństwa nie trwał jednak długo. Zwrot w polityce wyznaniowej państwa, zapoczątkowany w połowie 1958 r., nie mógł nie objąć tak ważnej kwestii, jak położenie materialne Kościoła. Jednym z głównych wykonawców polityki państwa w tym zakresie stać się miał Urząd do spraw wyznań. Jakże zaś były cele Urzędu do spraw Wyznań, jeśli chodzi o politykę podatkową wobec Kościoła i duchowieństwa, oddaje najlepiej sprawozdanie sporządzone w Urzędzie pod koniec 1961 r., w którym stwierdzono: „Realizując politykę wyznaniową w zakresie koordynacji spraw podatkowych, Urząd do spraw Wyznań miał na celu: 1) w stosunku do Kościoła: a) ograniczenie jego bazy materialnej, b) ograniczenie możliwości finansowania przez Kościół działalności, wykraczającej poza ramy czynności ściśle kulturowych, c) jak najskuteczniejszą kontrolę finansów, gospodarki Kościoła i jego instytucji; 2) w stosunku do kleru – jego rozwarstwienie przez: a) przychylnie traktowanie duchowieństwa lojalnego, wywiązującego się należycie ze swych obowiązków wobec Państwa, b) egzekwowanie w całej rozciągłości przepisów i sankcji podatkowych wobec duchowieństwa nielojalnego, reakcyjnego i wrogiego”²⁰.

Akcję mającą na celu osłabienie pozycji ekonomicznej Kościoła zapoczątkował okólnik Ministra Finansów z dnia 25 lutego 1959 r.²¹, w którym co prawda podtrzymane zostało zawieszenie obowiązku prowadzenia ksiąg podatkowych, ale jednocześnie podniesiono wysokość zryczałtowanego podatku dochodowego duchowieństwa 2-5 razy, w zależności od rozmiarów parafii. Uznano ponadto, iż wydatków na utrzymanie osób duchownych, zakonnych i służby kościelnej, wydatków na utrzymanie seminariów duchownych oraz na inwestycje budowlane, nie można zaliczyć do wydatków ponoszonych bezpośrednio na cele statutowe, co automatycznie skutkowało opodatkowaniem ich podatkiem dochodowym na normalnych zasadach. Urzędnicy arbitralnie orzekali,

¹⁸ *Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 5 czerwca 1957 r. w sprawie opodatkowania duchownych*, AAN, UdSW, sygn. 125/491, s. 106-107.

¹⁹ D. Mazurkiewicz, *Działania Wydziału do spraw Wyznań w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1950-1972. Studium prawno-historyczne*, Lublin 2007 (mssp, BKUL), s. 131.

²⁰ *Sprawozdanie z działalności Urzędu do spraw Wyznań w roku 1961*, AAN, UdSW, sygn. 127/24, s. 10; Z pewnym bólem zauważano jednak w Urzędzie, iż „Urząd do spraw Wyznań ma dość ograniczoną możliwość wpływania na rzeczywistość dużą ofiarność wiernych (...). Poza tym kler, a przede wszystkim zakony dysponują dużymi środkami uzyskiwanymi w czasie uroczystości pielgrzymkowych w znacznych sanktuariach religijnych. Dochody Kościoła z tego źródła są bardzo wielkie, a jednocześnie trudne do uchwycenia – można je bowiem przyjmować tylko szacunkowo”, *Sprawozdanie z działalności Urzędu do spraw Wyznań w roku 1961*, AAN, UdSW, sygn. 127/24, s. 30.

²¹ *Okólnik Ministra Finansów z dnia 25 lutego 1959 r. w sprawie wyjaśnienia postępowania wymiarowego co do duchownych osób prawnych i osób duchownych*, AAN, UdSW, sygn. 125/491, s. 97-103, Zob. też: *Położenie prawne kościołów i związków wyznaniowych w PRL. Zbiór przepisów i dokumentów wg stanu na dzień 1 kwietnia 1961.*, opr. E. Małkiewicz, S. Podemski, Warszawa 1961, s. 81-98.

jaki rodzaj prowadzonej działalności zostanie uznany za statutowy. Obowiązywała w tym zakresie generalna zasada uznawania za statutowe wyłącznie tzw. celów kultu religijnego, rozumianych bardzo restrykcyjnie. Poza tym pojęciem pozostawiono takie tradycyjne dziedziny działania Kościoła, jak: działalność oświatowa, wychowawcza, kulturalna, charytatywna itp. W praktyce oznaczało to uznawanie za statutowe wyłącznie wydatków na liturgię (hostie, wino mszalne, szaty liturgiczne, świece, itp.) oraz na utrzymanie w stanie zdatnym do użytku budynków kościelnych, jednak bez budowy, przebudowy, rozbudowy, a nawet odbudowy zniszczonych²². Ponadto w okólniku uznano, iż zwolnienie dochodu z opodatkowania mogło nastąpić wyłącznie wtedy, gdy został on w całości przeznaczony na cele kultu religijnego. Jeżeli jednak nawet mała część dochodu została zużytkowana na inny cel (np. na utrzymanie proboszcza), wówczas cały dochód podlegał opodatkowaniu podatkiem dochodowym. Obłożono podatkami grunty i nieruchomości kościelne, z wyjątkiem tych służących wyłącznie i bezpośrednio celom kultu religijnego. Okólnik uchylał także wprowadzone w 1957 r. zawieszenie poboru zaległości w podatkach od kościelnych osób prawnych i osób duchownych za okres do roku 1956 włącznie.

Wprowadzone w 1959 r. nowe przepisy podatkowe doprowadziły w praktyce do powstania paradoksalnych sytuacji, stawiających w ogóle pod znakiem zapytania możliwość funkcjonowania instytucji kościelnych. Jeżeli np. parafia miała 300 tysięcy złotych rocznego przychodu, z czego 190 tysięcy wydatkowała na cele kultu, 100 tysięcy na koszty funkcjonowania, a za 10 tysięcy zainstalowała nowy ołtarz, to wówczas, zgodnie z lutowym okólnikiem, opodatkowaniu podlegała nie tylko kwota 10 tysięcy złotych, ale cały przychód (pomniejszony o koszty funkcjonowania), czyli 200 tysięcy złotych, co przy stawce podatkowej 65%, jaką obłożono instytucje kościelne, dawało podatek dochodowy w wysokości 130 tys. złotych. Przy tak restrykcyjnym systemie szybko musiały powstać ogromne, niespłacone zaległości podatkowe różnych instytucji kościelnych²³.

Okólnik z 25 lutego 1959 r. wywołał zdecydowany sprzeciw Kościoła. Stanowczy protest w tej sprawie wystosował 16 marca 1959 r. do szefa Urzędu do spraw Wyznań Jerzego Sztachelskiego Sekretarz Episkopatu bp Choromański²⁴. W liście tym na początku wyjaśniał, dlaczego kieruje go właśnie na ręce szefa Urzędu do spraw Wyznań: „Właściwie powinienem skierować to pismo do Ministerstwa Finansów, ponieważ jednak Urząd do spraw Wyznań kieruje polityką

²² T. Stanisławski; *Wykorzystanie opodatkowania Kościoła w polityce wyznaniowej PRL*; w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego* (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004 r.), red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 267.

²³ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1979*, Wydawnictwo PiT, Kraków 1995, s. 145.

²⁴ Zob. *List z dnia 16 marca 1959 r. Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego w sprawie okólników dotyczących podatków dla duchowieństwa*, w: KPRL, tom 1, s. 682 – 683; Zob. też *Memoriał Episkopatu do Rządu PRL o sytuacji Kościoła w Polsce z dnia 15 kwietnia 1959 r.*, w: KPRL, tom 1, s. 700, w którym przeczytać można było m.in. „na skutek wydania nowego zarządzenia finansowego, z dn. 25 II 1959 r., mającego charakter wybitnie polityczno-represyjny, całkowicie niezgodny ze sprawiedliwością wymienną i zasadami skarbowymi, Kościół potraktowano jako przedsiębiorstwo prywatne, dochodowe, a rygory podatkowe jako narzędzie walki z działalnością religijną Kościoła. Cele kultu zacieśniono do granic absurdu. Zarządzenie to nie ma cech zdrowej polityki fiskalnej, która ma prawo do tego, co obywatel zapłacić może na rzecz Państwa; bo nowe przepisy stwarzają dla Kościoła taką sytuację, że duchowieństwo, choćby chciało płacić nie będzie mogło. Jest to niszczenie podatnika”.

Ministerstwa Finansów w stosunku do Kościoła i daje dyrektywę, zwracam się niniejszym do Pana Ministra jako Kierownika Urzędu do spraw Wyznań i Pełnomocnika Rządu²⁵. W dalszej części czytamy m.in.: „okólników tych nie mogę przyjąć do wiadomości – nie tylko dlatego, że są wysoce krzywdzące, niesprawiedliwe i dyskryminujące Kościół katolicki, lecz również i dlatego, że są w praktyce zupełnie niemożliwe do wykonania”. Episkopat domagał się przede wszystkim rozszerzenia pojęcia „wydatków na cel kultu religijnego”, tak aby inwestycje sakralne, ale także wydatki na prowadzenie seminariów duchownych, koszty utrzymania kleryków, wydatki na cele charytatywne, zasiłki diecezji na rzecz parafii, stypendia dla studiujących księży, mogły zostać zaliczone do tych wydatków. Po negocjacjach Episkopat uzyskał zwolnienie z wydatków na utrzymanie kleryków w seminariach diecezjalnych, na budowę i odbudowę kościołów i pierwsze ich wyposażenie – o ile były dokonywane za zezwoleniem władz. Część z uzgodnionych ustępstw znalazła odzwierciedlenie w kolejnym okólniku Ministerstwa Finansów z dnia 28 października 1960 r. Nie wyczerpywał on wielu postulatów Kościoła, ale czynił pewne ustępstwa²⁶. Nie oznaczało to jednak, iż władze postanowiły całkowicie zliberalizować politykę podatkową. 18 listopada 1960 r. Ministerstwo Finansów wydało kolejny okólnik dotyczący zasad przymusowego ściągania należności podatkowych od duchowieństwa i kościelnych osób prawnych. Okólnik stanowił m.in.: „1) Zaległości podatkowe kościelnych osób prawnych i zakonów powinny być w pierwszym rzędzie ściągane z kont bankowych i wierzytelności pieniężnych. 2) Egzekucję z ruchomości zaleca się stosować do takich przedmiotów wartościowych, które będzie można szybko sprzedać i uzyskać pokrycie zobowiązania. 3) Przy większych kwotach zaległości, niezależnie od skierowania egzekucji do kont bankowych i wierzytelności, należy zaległości te zabezpieczyć na majątku nieruchomości, stanowiącym własność tych osób. 4) W przypadku uporczywego zwlekania ze strony kościelnych osób prawnych, zakonów i osób duchownych z zapłatą prawomocnie orzeczonych należności oraz trudności ich ściągnięcia z wierzytelności i ruchomości, należy kierować egzekucję do majątku nieruchomości w drodze jego sprzedaży lub zajęcia (...)”²⁷.

Najbardziej rażącym przykładem instrumentalizacji prawa podatkowego były sytuacje, w których decyzje organów skarbowych uzależniano od postawy strony kościelnej w sprawach zupełnie odmiennej natury. Chodzi na przykład o przypadki, gdy od jednostki organizacyjnej Kościoła lub konkretnego duchownych wymagano odpowiednich ideowych deklaracji lub powstrzymania się od zajmowania stanowiska w sprawach politycznych²⁸. Doskonałym przykładem

²⁵ Sekretarz Episkopatu nie mylił się. W sprawozdaniu ze swojej działalności w 1961 r. Urząd stwierdził m.in.: „Względy koordynacji wymagały stałych kontaktów z Ministerstwem Finansów, z przedstawicielami którego odbywały się regularne konferencje, poświęcone [...] opracowywaniu metody wytycznych dla organów finansowych niższego szczebla. Do najbardziej znaczących spraw podatkowych rozpatrywanych przez Urząd należały np. sprawy opodatkowania kurii diecezjalnych, seminariów duchownych, zgromadzeń zakonnych, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, *Sprawozdanie z działalności Urzędu do spraw Wyznań w roku 1961*, AAN, UdSW, sygn. 127/24, s.10-11.

²⁶ D. Mazurkiewicz, *Działania...*, s. 137.

²⁷ *Okólnik Ministerstwa Finansów z dnia 18 listopada 1960 r. w sprawie zaległości podatkowych kościelnych osób prawnych, zakonów i osób duchownych*; cyt. za: D. Mazurkiewicz, *Działania...*, s. 137.

²⁸ T. Stanisławski, *Wykorzystanie opodatkowania Kościoła w polityce wyznaniowej PRL*; [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowe-*

współpracy na tym polu aparatu skarbowego i administracji wyznaniowej może być sytuacja opodatkowania parafii pod wezwaniem Serca Jezusowego w Radomiu. 19 września 1961 r. Ministerstwo Finansów przesłało do Urzędu do spraw Wyznań do zaopiniowania akta podatkowe parafii wraz ze skargą tejże parafii w sprawie dokonanego wymiaru podatku za rok 1959²⁹. Jak można było przeczytać w piśmie Ministerstwa Finansów „powodem do utraty warunków do zwolnienia od podatku było wydatkowanie części dochodów na nabycie materiałów budowlanych do budowy ogrodzenia cmentarza”. Ponieważ wymiar podatku za rok 1960 nastąpił z „tych samych powodów jak i za rok 1959”, Ministerstwo Finansów poprosiło o zajęcie łącznego stanowiska co do obu tych lat. Urząd do spraw Wyznań pismem z dnia 6 grudnia 1961 r. wystąpił do Wydziału do spraw Wyznań w Kielcach z poleceniem ustosunkowania się do pisma Ministerstwa Finansów. W odpowiedzi Wydział do spraw Wyznań, w piśmie z dnia 9 grudnia 1961 r.³⁰, poinformował Urząd do spraw Wyznań, iż „ksiądz Popis (proboszcze parafii im. Serca Jezusowego) znany jest Wydziałowi do spraw Wyznań jako zdecydowany wróg Polski Ludowej (...). Parafia Serca Jezusowego w Radomiu jest parafią bogatą, a ks. Popis jak również księża zatrudnieni w tej parafii nie płacą podatków nie dlatego, że nie mają pieniędzy, ale dlatego, że cechuje ich wrogi stosunek do naszego Państwa”. W związku z powyższym Wydział do spraw Wyznań wydał opinię, iż „nie jest zainteresowany obniżką podatku dla parafii Serca Jezusowego w Radomiu i stanowisko swoje podtrzymuje”. Nietrudno przewidzieć odpowiedź udzieloną Ministerstwu przez Urząd do spraw Wyznań. Oczywiście takich sytuacji, jak przedstawiona powyżej było o wiele więcej. W poszczególnych wypadkach o zakresie wysokości podatku decydowały zachowania nawet pojedynczych duchownych, np. treści ich kazań.

Warto nadmienić, iż wymiary podatkowe, wskutek swej szczególnej dotkliwości, stały się jednym z głównych narzędzi polityki „rozwarstwiania” kleru. Jej istotę w następujący sposób przedstawił w grudniu 1961 r. na naradzie kierowników wydziałów do spraw wyznań Dyrektor Urzędu do spraw Wyznań Tadeusz Żabiński: „W stosunku do księży umiarkowanych polityka podatkowa powinna być jak najbardziej elastyczna: za cenę lojalności trzeba im pozwolić na ‘strzyżenie’ swoich owieczek - różne bowiem drogi prowadzą do pozytywnego ustawienia księży umiarkowanych. Natomiast konsekwentnie należy egzekwować podatki od dywersyjnego, reakcyjnie występującego kleru”³¹.

Sprawa ksiąg inwentarzowych

20 lutego 1962 r. wydane zostało rozporządzenie Ministra Finansów, które zobowiązywało wszystkie jednostki kościelne do prowadzenia ksiąg inwentarzo-

go (*Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004 r.*), red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 263.

²⁹ Zob. *Pismo Ministerstwa Finansów Departament Podatków i Opłat do Urzędu do spraw Wyznań, nr PO 16348/7/61 z dnia 19 września 1961 r.*, AAN, UdSW, sygn. 61/1067, s. 3.

³⁰ Zob. *Pismo Wydziału do spraw Wyznań w Kielcach do Urzędu do spraw Wyznań, nr Wz I-8/1/61, z dnia 9 grudnia 1961 r.*, AAN, UdSW, sygn. 61/1067, s. 6.

³¹ *Stosunki między państwem a kościołem – referat T. Babińskiego z XII 1961 r.*, cyt. za: A. Dudek, *Państwo...*, s. 147-148.

wych³². Zgodnie z art. 14 ust. 1-2 rozporządzenia, w księdze inwentarzowej miały się znaleźć wszystkie składniki majątku nieruchomości i ruchomego, a ponadto ich numer kolejny, data nabycia, rodzaj składnika majątkowego, ilość, wartość oraz data i podstawa wykreślenia składnika majątkowego z księgi. Stosownie zaś do art. 15 rozporządzenia każda zmiana związana ze sprzedażą lub zużyciem określonego składnika majątkowego miała zostać odpowiednio udokumentowana, a samą księgę przed jej założeniem należało przedstawić do poświadczenia organowi finansowemu, właściwemu w sprawach podatku dochodowego.

Kościół nie bez podstaw obawiać się mógł, że spis majątku w księgach inwentarzowych jest wstępem do upaństwowienia wszelkiego majątku kościelnego, o czym świadczyło niezwykle zainteresowanie tym zagadnieniem Urzędu do spraw Wyznań i jego wydziałów terenowych, polegające na inspirowaniu działań Ministerstwa Finansów i pośredniczeniu w korespondencji między Episkopatem i Radą Ministrów³³. Jak zauważył A. Dudek, „podstawowym celem wydania tego aktu prawnego było dążenie władz finansowych do usprawnienia egzekucji systematycznie rosnących zaległości podatkowych, poprzez stworzenie szczelnego systemu ewidencji mienia kościelnego”³⁴. Na protest Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego, który podnosił zarzut, iż obowiązek prowadzenia przez kościelne osoby prawne ksiąg inwentarzowych pozbawiony jest ustawowej podstawy, odpowiedział w dniu 21 kwietnia 1962 r. szef Urzędu do spraw Wyznań T. Żabiński³⁵. Stwierdził on, iż księgi inwentarzowe są jednym z rodzajów ksiąg rachunkowych i skoro Minister Finansów jest upoważniony do wprowadzenia obowiązku prowadzenia ksiąg rachunkowych, upoważnienie to obejmuje także księgi inwentarzowe. List kończył się definitywnym stwierdzeniem, iż prowadzenie ksiąg inwentarzowych „staje się z dniem 1 maja 1962 r. obowiązkiem prawnym, nad którego wykonaniem czuwać będą organy finansowe”³⁶. Powyższa odpowiedź oczywiście nie była satysfakcjonująca dla strony kościelnej i dlatego, już 27 kwietnia 1962, Sekretarz Episkopatu w piśmie skierowanym do Rady Ministrów zażądał, aby skargę z dnia 12 kwietnia rozpatrzyło Biuro Prawne Urzędu Rady Ministrów, a nie Urząd do spraw Wyznań³⁷. Na to i kolejne pisma kierowane do władz państwowych strona kościelna nie doczekała się odpowiedzi³⁸. Administracja państwowa konsekwentnie realizowała program narzucenia Kościołowi obowiązku prowadzenia ksiąg inwentarzowych, wydając kolejne okólniki³⁹. Warto w tym miejscu nad-

³² *Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 20 lutego 1962 r. w sprawie prowadzenia ksiąg przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje duchowne*, Dz.U. z 1962 r., nr 18, poz. 77.

³³ D. Mazurkiewicz, *Działania...*, s. 141.

³⁴ A. Dudek, *Państwo...*, op. cit., s. 158.

³⁵ Warto nadmienić, iż list bp. Choromańskiego został skierowany do Premiera, a odpowiedzi udzielił szef Urzędu do spraw Wyznań „z upoważnienia Obywatela Prezesa Rady Ministrów”.

³⁶ Zob. *List Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań T. Babińskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 21 kwietnia 1962 r. w sprawie opodatkowania duchownych*, w: KPRL, tom 2, s.196.

³⁷ *List Episkopatu do Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1962 r., w sprawie opodatkowania duchowieństwa*, w: KPRL, tom. 2, s.197-198.

³⁸ Sekretarz Episkopatu zwracał się do władz w tej sprawie jeszcze dwukrotnie - pismem z 14 sierpnia 1963 r. skierowanym do Rady Ministrów oraz pismem z dnia 16 sierpnia 1963 r. skierowanym do Ministra Finansów.

³⁹ Zob. kolejne okólniki Ministerstwa Finansów w tej sprawie: *Okólnik nr 10 Ministerstwa Finansów z dnia 19 lipca 1963 r. w sprawie wykładni przepisów o księgach rachunkowych kościelnych osób prawnych i zakonów oraz niektórych przepisów w zakresie podatku dochodowego*, Dz.Ur.Min.Fin. z 1963 r., nr 7, poz. 12 oraz *Okólnik nr 5 Ministra Finansów z dnia 15 lipca 1964 r. w sprawie prowadzenia księgi inwen-*

mienić, iż władze państwowe w sprawie obowiązku prowadzenia ksiąg inwentarzowych bardzo często uciekały się do pokrętej i oderwanej zupełnie od realiów prawnych argumentacji. Kolejne protesty ze strony Episkopatu kierowane do Rady Ministrów, Prezesa Rady Ministrów, Ministra Finansów czy Rady Państwa⁴⁰ okazały się bezowocne. Protesty te albo pozostawały w ogóle bez odpowiedzi, albo władze państwowe ograniczały się do podtrzymania dotychczasowej argumentacji, w końcu część z nich „została przekazana według kompetencji do Urzędu do spraw Wyznań”, tak jakby Urząd do spraw Wyznań władny był uchylać rozporządzenia poszczególnych ministrów.

Pomimo bardzo silnej presji ze strony władz państwowych zdecydowana większość duchowieństwa nie podporządkowała się zarządzeniu władz i nie prowadziła ksiąg inwentarzowych. W ponad trzy lata po wejściu w życie rozporządzenia Ministra Finansów, kierownik krakowskiego wydziału do spraw wyznań w raporcie do Urzędu do spraw Wyznań stwierdzał: „Na 576 parafii księgi inwentarzowe założyło zaledwie 38 parafii, przy czym są to przeważnie parafie obsadzone przez księży zrzeszonych w ‘Caritasie’ oraz przez kapłanów zabiegających u władz o udzielenie zezwolenia na budowę obiektów sakralnych”⁴¹. Z uwagi na fakt, iż niemal identycznie wyglądała sytuacja w całym kraju, pełniący obowiązki Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań Aleksander Skarżyski wystosował 6 listopada 1965 r. tajny okólnik, w którym nakazywał zmianę dotychczasowej taktyki administracji wyznaniowej. W ramach „elastycznej polityki zróżnicowania i rozwarstwiania duchowieństwa”⁴² szef Urzędu zalecał wytypowanie w każdym powiecie po dwie, trzy parafie nieprowadzące ksiąg inwentarzowych i opodatkowanie ich z pominięciem normalnej procedury, w wysokości ustalonej w wydziale do spraw wyznań. Pozostałe parafie nieprzestrzegające zarządzenia władz miały zostać opodatkowane w sposób normalny, tj. w oparciu o dane z ksiąg rachunkowych. Dodatkową zachętą dla kleru miało być zalecanie organom skarbowym umarzania zaległych podatków parafiom, które założyły księgi inwentarzowe⁴³. W 1966 r. w Urzędzie z pewną satysfakcją odnotowywano, iż w zakresie ksiąg inwentarzowych, „choć Episkopat nadal podtrzymywał swe zakazy podporządkowania się [...] przepisom, część kleru podporządkowała się obowiązującemu prawu”⁴⁴.

Trwający od początku lat sześćdziesiątych spór wokół obowiązku prowadzenia przez jednostki kościelne ksiąg inwentarzowych nieoczekiwanie nasi-

tarza przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje duchowne, Dz.Urz.Min.Fin. z 1964 r., nr 7, poz. 15.

⁴⁰ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1964 r. w sprawie obowiązku prowadzenia ksiąg inwentarzowych przez Kościół*, w: KPRL, tom 2, s. 287-288; *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Ministra Finansów J. Albrechta z dnia 29 sierpnia 1964 r. w sprawie prowadzenia ksiąg inwentarzowych przez Kościół*, w: KPRL, tom 2, s. 288; *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 11 września 1964 r. w sprawie prowadzenia ksiąg inwentarzowych przez duchowieństwo*, w: KPRL, tom 2, s. 292; *List Sekretarza Episkopatu Z. Choromańskiego do Rady Państwa z dnia 17 listopada 1964 r. w sprawie prowadzenia ksiąg inwentarzowych przez duchowieństwo*, w: KPRL, tom 2, s. 296-297.

⁴¹ *Analiza działalności Wydziału do spraw Wyznań w Krakowie w roku 1965*, cyt. za: A. Dudek, *Państwo...*, s. 159.

⁴² *Pismo p.o. dyrektora UdSW do wszystkich WdSW z 6 XI 1965*, cyt. za: A. Dudek, *Państwo...*, s. 159.

⁴³ A. Dudek, *Państwo...*, op. cit., s. 159.

⁴⁴ Zob. *Sprawozdanie z działalności Urzędu do spraw Wyznań w roku 1966*, AAN, UdSW, sygn. 127/30, s. 75.

lił się w roku 1967. 16 czerwca 1967 r. Episkopat opublikował specjalne „Pro memoria” w tej sprawie⁴⁵. W opublikowanym dokumencie biskupi przytaczali fakty karania duchownych za nieprowadzenie ksiąg inwentarzowych oraz uzależniania powołania określonego duchownego na stanowisko kościelne od jego pozytywnego stosunku do prowadzenia tychże ksiąg. Hierarchowie jednocześnie przypominali duchownym o konieczności bojkotowania zarządzeń władz państwowych w zakresie prowadzenia ksiąg inwentarzowych oraz zalecali metody postępowania w przypadku dalszych szykan ze strony władz⁴⁶. Duchowni wyłamujący się z przyjętych przez Episkopat zasad mieli być poddani ostracyzmowi przez pozostałe duchowieństwo. Na komunikat Episkopatu odpowiedział Dyrektor Urzędu do spraw Wyznań, wysyłając 17 sierpnia 1967 r. do wszystkich biskupów list ze stanowczym protestem przeciwko tezom zawartym w „Pro memoria”⁴⁷. List kończył się stwierdzeniem: „Przepisy o [...] księgach inwentarza zachowują [...] moc obowiązującą i muszą być przestrzegane. Wszelkie próby, zmierzające do wymuszenia na księżach wykazujących obywatelską i praworządną postawę, zmiany tej postawy, są bezprawne. Obowiązkiem organów państwowych jest niedopuszczenie do prześladowania ojalnych obywateli Państwa”.

Władze postanowiły także odbyć rozmowy z ordynariuszami poszczególnych diecezji, aby przestrzec ich przed stosowaniem się do zaleceń komunikatu Episkopatu. W pierwszej połowie sierpnia 1967 r. opracowano w Urzędzie do spraw Wyznań „plan czynności” w związku z zaplanowanymi rozmowami przewodniczących prezydiów wojewódzkich rad narodowych z biskupami⁴⁸

⁴⁵ „Pro memoria” Episkopatu Polski z dnia 16 czerwca 1967 r. w sprawie szykan i prześladowania duchownych przez władze państwowe, w: KPRL, tom 2, s. 433-434; Zakaz prowadzenia ksiąg inwentarzowych został doprecyzowany w: „Pro memoria” Sekretariatu Episkopatu z dnia 28 grudnia 1967 r., w sprawie zakazu zakładania księgi inwentarza majątku kościelnego dla władz państwowych, w: KPRL, tom 2, s. 475-476, w których wyjaśniono, że zakaz ten obejmuje: „1. zakaz przedkładania zesztyłów (jako „wzoru” księgi) do ostemplowania w urzędzie finansowym; 2. zakaz okazywania lub przedkładania do ostemplowania kościelnego (parafialnego) ‘spisu inwentarza kościelnego’, prowadzonego w myśl prawa kanonicznego – władzom świeckim; [...] 3. zakaz dopuszczania kogokolwiek z ramienia władz świeckich państwowych do przeprowadzania spisu inwentarza kościelnego (przedmiotów kościelnych) przez jakiegokolwiek osoby lub komisje państwowe zgłaszające się w parafii. Odnosi się to do wszystkich przedmiotów, naczyń i sprzętów znajdujących się zarówno w kościele, kaplicy, zakrystii, jak i w biurze lub salce parafialnej (katechetycznej)”.

⁴⁶ „Pouczać księży, by po otrzymaniu grzywny natychmiast zawiadomili swego biskupa lub referenta kurialnego o zaistniałym fakcie. Powiadomiony Biskup nie omieszcza napisać do nękanego księdza o zaistniałym fakcie, wyrażając mu uznanie za postawę kapłańską, oraz zachęci go do ofiar za sprawę Kościoła. [...] W razie rozprawy w sądzie należy wysłać na rozprawę swego przedstawiciela. Gdy sąd karę zatwierdzi i władze finansowe przeprowadzą egzekucję na mieniu skazanego księdza, należy wysłać swego przedstawiciela w najbliższą niedzielę do parafii w celu wyjaśnienia parafianom, iż ukarano kapłana za sprawę Kościoła, nie zaś za jego osobiste wykroczenie. W razie zabrania księdza z tego powodu do aresztu Biskup Ordynariusz względnie Sufragan w najbliższą niedzielę odprawi w danej parafii Mszę św. i wygłosi naukę w zastępstwie uwięzionego księdza oraz zarządzi modlitwę w całym dekanacie [...]”.

⁴⁷ Pismo Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Skarżyskiego do biskupów polskich z dnia 17 sierpnia 1967 r. zarzucające hierarchii kościelnej działalność sprzeczną z porządkiem prawnym PRL, w: KPRL, tom 2, s. 440-441.

⁴⁸ „Plan czynności” Urzędu do spraw Wyznań [sierpień 1967] w związku z przeprowadzeniem rozmów przez Przewodniczących Prezydiów Wojewódzkich Rad Narodowych z Biskupami Ordynariuszami, w: KPRL, tom 2, s. 451-452.

oraz tezy do tych rozmów⁴⁹. Stosownie do „planu czynności” rozmowy z poszczególnymi biskupami miały zostać poprzedzone rozmową Dyrektora Urzędu A. Skarżyskiego z Sekretarzem Episkopatu bp. B. Dąbrowskim. Odbyła się ona w Urzędzie w dniu 17 sierpnia 1967 r. W trakcie rozmowy Dyrektor Urzędu powtórzył główną tezę ze swojego listu do biskupów z dnia 17 sierpnia 1967 r., że wydanie przez kierownictwo Episkopatu zaleceń sprzecznych z obowiązującymi przepisami jest „poważnym naruszeniem prawa”, a sama treść „Pro memoria” wyraźnie wskazuje, że celem działania była w tym wypadku „dążność kierownictwa Episkopatu do jątrzenia i wywoływania napięcia w stosunkach z Państwem”⁵⁰. W kolejnych dniach w Urzędzie oraz w wojewódzkich wydziałach do spraw Wyznań odbyły się rozmowy z 14 biskupami ordynariuszami i administratorami apostolskimi oraz 5 biskupami sufraganami i 1 wicekanclerzem kurii. Wszystkie rozmowy przeprowadzono do 23 sierpnia 1967 r. W opracowanej w końcu sierpnia notatce Urzędu do spraw Wyznań, biskupów w zależności od zajętego stanowiska podzielono na dwie grupy: „jedna – to ci biskupi, którzy zdecydowanie bronili uchwał, uważając je za swoje własne, i wyrażali poparcie dla stanowiska episkopatu w sprawie punktów katechetycznych i ksiąg inwentarzowych, zapowiadając często konsekwentną realizację tych uchwał, druga – to biskupi, którzy nie bronili uchwał, tłumacząc jednak powody, dla których te uchwały podjęto, i nie zapowiadali ich realizacji”⁵¹.

W Urzędzie do spraw Wyznań generalnie przebieg rozmów uznano za satysfakcjonujący, stwierdzając: „Oceniając rozmowy przewodniczących [prezydiiów

⁴⁹ „[...] 2. Podkreślić, że w stosunkach między Państwem a Kościołem nastąpiło na początku br. pewne uspokojenie, zwłaszcza w porównaniu z ubiegłym rokiem. [...] Właśnie w sytuacji pewnego odprężenia, w sytuacji gdy ze strony państwowej nie podjęto żadnych kroków, które by mogły być traktowane jako niekorzystne dla Kościoła w Polsce, kierownictwo Episkopatu podejmuje uchwały, które mają doprowadzić do konfliktu z Państwem. 3. Wskazać, że już po raz trzeci spotykamy się ze zjawiskiem, iż niektórzy członkowie hierarchii kościelnej z niezadowolaniem przyjmują wszelkie przejawy odprężenia w stosunkach między Państwem a Kościołem oraz podejmują kroki w celu wywołania napięcia.[...] 4. Następnie zwrócić uwagę, że kierownictwo diecezji, zaznajamiając księży z treścią uchwał, a biskupi przez realizację uchwał i zapowiedzi zawartych w ‘pro memoria’ osobiście angażują się nową akcją jątrzenia w stosunkach Państwo – Kościół, inspirowaną przez kierownictwo Episkopatu. Wykazać, że uchwały i ‘pro memoria’ nie tylko w całości stanowią akt przeciwny prawu, ale w niektórych swych fragmentach zapowiadają publiczne pochwalenie naruszania przepisów. 5. Wykazać, że przytłaczająca większość duchowieństwa parafialnego zajmuje obywatelską postawę i podporządkowuje się przepisom państwowym o [...] księgach inwentarza [...]. 6. Podkreślić, że w sytuacji stwarzanej przez hierarchię kościelną władze państwowe ze swej strony zmuszone będą do podjęcia niezbędnych środków w celu wzięcia księży w obronę przed ewentualnymi szykanami zapowiedzianymi w czerwcowych uchwałach Episkopatu. 7. Na zakończenie rozmowy zwrócić uwagę, że Ks. Biskup, angażując się realizację uchwał, bezpośrednio wpływa na niekorzystne dla Kościoła kształtowanie się stosunków między władzami wojewódzkimi a kierownictwem diecezji. Dlatego też zaniechanie przez Ks. Biskupa realizacji uchwał i zaleceń zawartych w ‘pro memoria’ może służyć jedynie poprawie stosunków między Państwem a Kościołem”, *Tezy Urzędu do Spraw Wyznań [z sierpnia 1967 r.] do rozmów Przewodniczących Prezydiiów Wojewódzkich Rad Narodowych z ordynariuszami diecezji na temat uchwał i ‘pro memoria’ Episkopatu Polski z 16 czerwca 1967 r.*, w: KPRL, tom 2, s. 449-450.

⁵⁰ Zob. *Notatka Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Skarżyskiego z dnia 20 sierpnia 1967 r. z rozmowy przeprowadzonej w dniu 17 sierpnia 1967 r. z bp. B. Dąbrowskim w sprawie uchwał Episkopatu Polski z 16 czerwca 1967 r.*, w: KPRL, tom 2, s. 443-444.

⁵¹ Zob. *Notatka urzędnika Urzędu do spraw Wyznań ‘A.P.’ z dnia 30 sierpnia 1967 r. oceniająca przebieg rozmów z Biskupami Ordynariuszami na temat uchwał i ‘pro memoria’ Episkopatu Polski z 16 czerwca 1967 r.*, w: KPRL, tom 2, s. 446-449.

wojewódzkich rad narodowych] z biskupami, należy stwierdzić, że były one udane i ogólnie dobrze przygotowane⁵².

Na list Dyrektora Urzędu z 17 sierpnia 1967 odpowiedział we wrześniu Sekretarz Episkopatu bp Z. Choromański⁵³. Ustosunkowując się do zarzutów zawartych w liście szefa Urzędu odrzucił on zarzut prowadzenia działalności politycznej i po raz kolejny wyjaśnił przyczyny, dla których Kościół nie może zgodzić się na przestrzeganie przepisów dotyczących ksiąg inwentarzowych⁵⁴. Jednocześnie odnosząc się do stanowiska Dyrektora Urzędu, który w nawiązaniu do „księży wykazujących obywatelską i praworządną postawę wobec władz i organów administracji państwowej” groził „niedopuszczeniem do prześladowań lojalnych obywateli Państwa”, Sekretarz Episkopatu stwierdził: „Stanowisko to jest błędne i nieuzasadnione. W pogróżce tej sam Dyrektor Urzędu do spraw Wyznań jest w kolizji z obowiązującym prawem, a nawet zasadą konstytucyjną, zawartą w art. 4 ust. 3. Uprzejmie proszę o wykazanie, która z form działania zapowiedziane w ‘pro memoria’ stoi w kolizji z obowiązującym prawem? Arbitrum nawet Dyrektora Urzędu nie stanowi prawa”. List kończyła deklaracja chęci uregulowania wszelkich kwestii spornych w drodze rozmów. Do żadnych rozmów jednak nie doszło. Strona państwowa nie była jeszcze na to gotowa.

Warto zauważyć, iż uruchomienie całej akcji ze strony władz administracyjnych, począwszy od pogróżek Dyrektora Urzędu zawartych w liście do biskupów z dnia 17 sierpnia 1967 r., a skończywszy na serii rozmów z hierarchami, nie miało żadnych dalej idących konsekwencji. Jak zauważył A. Dudek: „Być może stało się tak dlatego, że zarządzenie Episkopatu nie wpłynęło na zmniejszenie się liczby duchowieństwa przestrzegającego zarządzeń państwowych, ale nie można też wykluczyć, że był to jeden z pierwszych sygnałów łagodzenia dotychczasowego kursu polityki wyznaniowej, w ramach którego każdy ‘wrogi’ akt ze strony Episkopatu ripostowany być musiał przez posunięcia represyjne⁵⁵”.

Opinię A. Dudka, iż „Pro memoria” Episkopatu nie miało większego wpływu na przestrzeganie przepisów o księgach inwentarzowych zdaje się potwierdzać analiza sporządzona w Urzędzie do spraw Wyznań w drugiej połowie października 1967 r. W poufnej notatce sporządzonej na podstawie relacji kierowników terenowych wydziałów do spraw wyznań stwierdzono, że zdecydowana większość biskupów nie chce stosować uchwał Episkopatu w praktyce i nie angażuje się w stosowanie wobec „lojalnego” duchowieństwa sankcji zawartych w uchwałach Episkopatu. Notatka informowała także: „O ile w pierwszym okresie po podjęciu uchwał przez Episkopat obserwowano wśród kleru, szczególnie tej lojalnej części, duże zdenerwowanie i wyczekiwanie z jednej strony na reakcję władz państwowych, a z drugiej na ciosy ze strony Kurii biskupich, o tyle w wielu środowiskach księży powstało pewne odprężenie”. Z satysfakcją zauważono w Urzędzie do

⁵² Tamże.

⁵³ *Pismo Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Skarżyskiego [z września 1967 r.] z odpowiedzią na zarzuty władz*, w: KPRL, tom 2, s. 453-456.

⁵⁴ Bp Choromański pisał m.in.: „Episkopat Polski, który zapoznał się z pismem z 17 VIII 1967 r., stanął na stanowisku, że [...] wymaganie prowadzenia ksiąg inwentarza dla sprzętu kościelnego, stanowiącego w większości przedmioty konsekrowane lub poświęcone dla wyłącznej służby Bożej, a w związku z tym inspekcja dokonywana przez organa finansowe miejsc i lokali dla tegoż kultu przeznaczonych jest ograniczeniem wolności religijnej i wolności kultu”.

⁵⁵ A. Dudek, *Państwo...*, op. cit., s. 220.

spraw Wyznań, że nie odnotowano wypadków masowego zaprzestania prowadzenia ksiąg inwentarza⁵⁶.

W końcu lat sześćdziesiątych liczba prowadzonych ksiąg inwentarzowych nie uległa większym zmianom. W latach 1967, 1968, 1969 oraz 1970 liczba prowadzonych ksiąg inwentarzowych wynosiła odpowiednio: 1596, 1716, 1662, 1650 oraz 1636⁵⁷.

Problem ksiąg inwentarzowych ciągnął się przez całe lata sześćdziesiąte. Władze państwowe różnymi sposobami starały się skłonić duchowieństwo do podporządkowania się temu obowiązkowi, niemniej jednak nigdy nie osiągnęły w tej dziedzinie w pełni zadowalających rezultatów. Problem prowadzenia ksiąg inwentarzowych został rozwiązany dopiero w roku 1972, gdy Minister Finansów wydał kolejne rozporządzenie⁵⁸, znoszące obowiązek ich prowadzenia.

Podsumowanie

Przedstawione w artykule kwestie dotyczące opodatkowania duchownych i jednostek organizacyjnych Kościoła oraz obowiązku prowadzenia przez duchownych ksiąg inwentarzowych stanowią jeden z wielu przykładów instrumentalnego stosowania prawa przez władze komunistyczne w stosunku do duchowieństwa i Kościoła.

Władze PRL, w szczególności, Urząd do spraw Wyznań wespół z Ministerstwem Finansów, wykorzystując regulacje prawa podatkowego, próbowały ograniczyć możliwości finansowania przez Kościół działalności wychowawczej, kulturalnej, charytatywnej, i sprowadzić jego aktywność jedynie do czynności liturgicznych. Regulacje podatkowe miały być też dla władz użytecznym instrumentem uzyskiwania lojalnej postawy duchownych poprzez stosowanie ulg i zwolnień dla tych, którzy „wywiązują się należycie ze swoich obowiązków wobec państwa” i egzekwowanie w całej rozciągłości przepisów i sankcji podatkowych wobec duchowieństwa „nielojalnego, reakcyjnego i wrogiego”.

Organy administracji skarbowej bardzo często przed wydaniem decyzji zwracały się do Urzędu do spraw Wyznań o wyrażenie opinii w przedmiocie, np. zwolnienia z podatku konkretnego duchownego. Urząd zasięgał informacji o duchownym we właściwym terenowym wydziale do spraw wyznań i następnie przekazywał swoje stanowisko organowi skarbowemu. Stanowisko to było wiążące i od pozytywnej bądź negatywnej opinii Urzędu zależało rozpoznanie sprawy.

Najbardziej rażące przykłady instrumentalnego wykorzystywania przez władze przepisów podatkowych w relacjach z Kościołem miały miejsce w latach pięć-

⁵⁶ Poufna notatka informacyjna urzędnika Urzędu do spraw Wyznań „A.P.” o realizacji uchwał i „pro memoria” Episkopatu Polski z 16 czerwca 1967 r., z dnia 22 października 1967 r., sporządzona na podstawie relacji kierowników Wydziałów do spraw Wyznań Prezydów Wojewódzkich Rad Narodowych na naradzie w Urzędzie do spraw Wyznań 20 października 1967 r., w: KPRL, tom 2, s. 464-467.

⁵⁷ A. Dudek, *Państwo...*, op. cit., s. 221 oraz *Sprawozdanie z działalności Urzędu do spraw Wyznań w okresie od dnia 1 I 1970 r. do dnia 31 XII 1970 r.*, AAN, UdSW, sygn. 127/34, s. 18-52; na temat danych z poszczególnych województw w roku 1968 zob.: *Protokół z narady kierowników Wydziałów do spraw Wyznań Prezydów Wojewódzkich Rad Narodowych odbytej 16 lutego 1968 r.* w: KPRL, tom 2, s. 488-500.

⁵⁸ *Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 10 lutego 1972 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia ksiąg przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje duchowne*; Dz.U. z 1972 r., nr 6, poz. 35.

dziesiątych i sześćdziesiątych. Pewne uspokojenie, które nastąpiło na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych było wynikiem pewnego znużenia i zmęczenia konfliktem (nie tylko na płaszczyźnie podatkowej) w relacjach państwo – Kościół, niemniej jednak uregulowania kwestii podatkowych Kościoła i duchowieństwa, w sposób uwzględniający słuszne interesy Kościoła, mogło nastąpić dopiero po przemianach zapoczątkowanych w 1989 r.

Bibliografia

Akty prawne

- Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską zawarty dnia 10 lutego 1925 r.*, Dz.U. z 1925 r., nr 72, poz. 501.
- Dekret z dnia 8 stycznia 1946 r. o podatku dochodowym*, Dz.U. z 1946 r., nr 25, poz. 99.
- Dekret z dnia 16 maja 1946 r. o postępowaniu podatkowym*, Dz.U. z 1946 r., nr 27, poz. 174.
- Dekret z dnia 25 października 1948 r. o podatku dochodowym*, Dz.U. z 1948 r., nr 52, poz. 414.
- Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 5 lipca 1949 r. o obowiązku prowadzenia ksiąg podatkowych przez duchownych*, Dz.U. z 1949 r., nr 40, poz. 292 par. 2.
- Zarządzenie Ministra Skarbu z dnia 12 lipca 1949 r. w sprawie ustalenia wzoru księgi podatkowej*, Dz.Urz. Min.S. z 1949 r., nr 24, poz. 152.
- Okólnik Ministerstwa Skarbu z dnia 6 marca 1950 r. w sprawie podatku dochodowego od osób prawnych*, Dz.Urz.Min.S. z 1950 r., nr 8.
- Dekret o podatku dochodowym z dnia 26 października 1950 r.*, Dz.U. z 1950 r., nr 49, poz. 450.
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 28 lutego 1951 r. w sprawie wykonania dekretu o podatku dochodowym*, Dz.U. z 1951 r., nr 16, poz. 127.
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 25 lipca 1953 r. zmieniające rozporządzenie z 28 lutego 1951 r. w sprawie wykonania dekretu o podatku dochodowym*, Dz.U. z 1953 r., nr 40, poz. 174.
- Okólnik Ministerstwa Finansów nr 5 z dnia 26 stycznia 1957 r. w sprawie opodatkowania kościelnych osób prawnych i osób duchownych wyznania rzymskokatolickiego i innych wyznań i związków wyznaniowych*; w: „Warszawskie Wiadomości Archidiecezjalne” z 1957 r., nr 4.
- Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 5 czerwca 1957 r. w sprawie opodatkowania duchownych*, AAN, UdSW, sygn. 125/491.
- Okólnik Ministra Finansów z dnia 25 lutego 1959 r. w sprawie wyjaśnienia postępowania wymiarowego co do duchownych osób prawnych i osób duchownych*, AAN, UdSW, sygn. 125/491.
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 20 lutego 1962 r. w sprawie prowadzenia ksiąg przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje duchowne*, Dz.U. z 1962 r., nr 18, poz. 77.
- Okólnik nr 10 Ministerstwa Finansów z dnia 19 lipca 1963 r. w sprawie wykładni przepisów o księgach rachunkowych kościelnych osób prawnych i zako-*

nów oraz niektórych przepisów w zakresie podatku dochodowego, Dz.Urz. Min.Fin. z 1963 r., nr 7, poz. 12.

Okólnik nr 5 Ministra Finansów z dnia 15 lipca 1964 r. w sprawie prowadzenia księgi inwentarza przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje duchowne, Dz.Urz. Min.Fin. z 1964 r., nr 7, poz. 15.

Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 10 lutego 1972 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia ksiąg przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje duchowne; Dz.U. z 1972 r., nr 6, poz. 35.

Literatura

Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1979*, Wydawnictwo PiT, Kraków 1995.

Krawczyk M., *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach, Seria: Administracja i Zarządzanie (16) 2011.

Mazurkiewicz D., *Działania Wydziału do spraw Wyznań w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1950-1972. Studium prawno-historyczne*, Lublin 2007 (msp, BKUL).

Położenie prawne kościołów i związków wyznaniowych w PRL. Zbiór przepisów i dokumentów wg stanu na dzień 1 kwietnia 1961, opr. E. Makiewicz, S. Podemski, Warszawa 1961.

Stanisławski T., *Wykorzystanie opodatkowania Kościoła w polityce wyznaniowej PRL*; w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004 r.)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005.

Źródła nienormatywne wydane drukiem

List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Ministerstwa Finansów z dnia 28 czerwca 1950 r. w sprawie podatku dochodowego duchownych, w: *Pismo Okólne*, 1989 nr 18.

List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Bidy z dnia 3 lipca 1950 r. w sprawie podatku dochodowego duchownych, w: *Pismo Okólne*, 1989 nr 18.

List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Bidy z dnia 4 lipca 1950 r. w sprawie podatku dochodowego duchownych, w: *Pismo Okólne*, 1989 nr 19.

List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Bidy z dnia 9 grudnia 1950 r. w sprawie podatku dochodowego duchownych, w: *Pismo Okólne*, 1989 nr 27.

Protokół z odprawy kierowników referentów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego w Urzędzie do spraw Wyznań w dniu 19 grudnia 1953 r., w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 1.

List z dnia 16 marca 1959 r. Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Pełnomocnika Rządu do spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego

- w sprawie okólników dotyczących podatków dla duchowieństwa, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 1.
- Memoriał Episkopatu do Rządu PRL o sytuacji Kościoła w Polsce 15 kwietnia 1959 r.*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 1.
- List Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań T. Babińskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 21 kwietnia 1962 r. w sprawie opodatkowania duchownych*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 2.
- List Episkopatu do Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1962 r. w sprawie opodatkowania duchowieństwa*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 2.
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1964 r. w sprawie obowiązku prowadzenia ksiąg inwentarzowych przez Kościół*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 2.
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Ministra Finansów J. Albrechta z dnia 29 sierpnia 1964 r. w sprawie prowadzenia ksiąg inwentarzowych przez Kościół*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 2.
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 11 września 1964 r. w sprawie prowadzenia ksiąg inwentarzowych przez duchowieństwo*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 2.
- List Sekretarza Episkopatu Z. Choromańskiego do Rady Państwa z dnia 17 listopada 1964 r. w sprawie prowadzenia ksiąg inwentarzowych przez duchowieństwo*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 2.
- „Pro memoria” Episkopatu Polski z dnia 16 czerwca 1967 r. w sprawie szykan i prześladowania duchownych przez władze państwowe*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 2.
- „Pro memoria” Sekretariatu Episkopatu z dnia 28 grudnia 1967 r. w sprawie zakazu zakładania księgi inwentarza majątku kościelnego dla władz państwowych*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 2.
- Pismo Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Skarżyskiego do biskupów polskich z dnia 17 sierpnia 1967 r. zarzucające hierarchii kościelnej działalność sprzeczną z porządkiem prawnym PRL*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 2.
- „Plan czynności” Urzędu do spraw Wyznań [sierpień 1967] w związku z przeprowadzeniem rozmów przez Przewodniczących Prezydiów Wojewódzkich Rad Narodowych z Biskupami Ordynariuszami*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, tom 2.

- Tezy Urzędu do spraw Wyznań [z sierpnia 1967 r.] do rozmów Przewodniczących Prezydiów Wojewódzkich Rad Narodowych z ordynariuszami diecezji na temat uchwał i 'pro memoria' Episkopatu Polski z 16 czerwca 1967 r., w: P. Raina, Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, Poznań 1994-1996, tom 2.*
- Notatka Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Skarżyskiego z dnia 20 sierpnia 1967 r. z rozmowy przeprowadzonej w dniu 17 sierpnia 1967 r. z bp. B. Dąbrowskim w sprawie uchwał Episkopatu Polski z 16 czerwca 1967 r., w: P. Raina, Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, Poznań 1994-1996, tom 2.*
- Notatka urzędnika Urzędu do spraw Wyznań 'A.P.' z dnia 30 sierpnia 1967 r. oceniająca przebieg rozmów z Biskupami Ordynariuszami na temat uchwał i „pro memoria” Episkopatu Polski z 16 czerwca 1967 r., w: P. Raina, Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, Poznań 1994-1996, tom 2.*
- Pismo Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Skarżyskiego [z września 1967 r.] z odpowiedzią na zarzuty władz, w: P. Raina, Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, Poznań 1994-1996, tom 2.*
- Poufna notatka informacyjna urzędnika Urzędu do spraw Wyznań „A.P.” o realizacji uchwał i „pro memoria” Episkopatu Polski z 16 czerwca 1967 r., z dnia 22 października 1967 r., sporządzona na podstawie relacji kierowników Wydziałów do spraw Wyznań Prezydiów Wojewódzkich Rad Narodowych na naradzie w Urzędzie do spraw Wyznań 20 października 1967 r., w: P. Raina, Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, Poznań 1994-1996, tom 2.*
- Protokół z narady kierowników Wydziałów do spraw Wyznań Prezydiów Wojewódzkich Rad Narodowych odbytej 16 lutego 1968 r., w: P. Raina, Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, Poznań 1994-1996, tom 2.*

Archiwalia

- Sprawozdanie z działalności Urzędu do spraw Wyznań w roku 1961, AAN, UdSW, sygn. 127/24.*
- Pismo Ministerstwa Finansów Departament Podatków i Opłat do Urzędu do spraw Wyznań, nr PO 16348/7/61 z dnia 19 września 1961 r., AAN, UdSW, sygn. 61/1067.*
- Pismo Wydziału do Spraw Wyznań w Kielcach do Urzędu do spraw Wyznań, nr Wz I-8/1/61, z dnia 9 grudnia 1961 r., AAN, UdSW, sygn. 61/1067.*
- Sprawozdanie z działalności Urzędu do spraw Wyznań w roku 1966, AAN, UdSW, sygn. 127/30.*
- Sprawozdanie z działalności Urzędu do spraw Wyznań w okresie od dnia 1.I.1970 r. do dnia 31 XII 1970 r., AAN, UdSW, sygn. 127/34.*

Część II
KRONIKA NAUKOWA

Part II
SCIENTIFIC CHRONICLE

